

Kulturell turism

Richard Pettersson: *Kulturell turism. En historisk översikt och analys om kultur-
arvsturism i Sverige*. Umeå: Bokförlaget h:ström text & kultur, Serie Lumen:
Akademi, 2021. 322 s. ISBN 978-91-7327-292-6, häftad.

”Är det rimligt att prata om kulturarv, utan turism?”, frågar sig Richard Pettersson i förordet till *Kulturell turism*. Han lämnar åt läsaren att fundera på saken, och ägnar de kommande knappa 300 sidorna åt att presentera de två storheterna och deras inbördes relationer innan han i bokens sista mening slår fast att turismen ”bidrar till att definiera och dynamiskt forma” kulturarvet (s. 295). Som Pettersson själv konstaterar är det ganska märkligt att det inte redan funnits en översikt över den svensk kulturarvsturismens historia eller samtid. Vi kan vara tacksamma att just han nu tagit på sig uppgiften. Få har ägnat kulturarvsförvaltningens idéhistoria och praktik lika mycket akademiskt intresse. Det är därför ingen tillfällighet att hans slutord också sätter kulturarvet snarare än turismen i centrum.

Kulturell turism kan sägas gestalta sitt problem, lika mycket som den reder ut det. Den beskriver fälten kulturarv och turism, snarare än specifikt kulturarvsturism. Det handlar också avsevärt mer om de kulturarvsförvaltande myndigheternas gradvisa och motsträviga acceptans av turismen, än om kulturarvsturismens entreprenörer eller den svenska kulturturistbranschens förutsättningar och utveckling. Däremot ges en bred historisk framställning av den svenska turismhistorien med utblickar även mot internationell massturism och samtida turismforsknings tolkningar av turismens roll i moderniteten. Pettersson påpekar med förvåning att det knappt finns någon forskning om svenska massrörelser som charterresande eller terrail, och bidrar med resonemang om det relativa akademiska ointresset för simpel konsumtion och folkliga nöjen. Pettersson avslöjar hur kulturarvsbevararnas traditionella motvilja mot turism luktar klassförakt och en oförmåga att se att besökare snarare än att trampa sönder faktiskt tillägnar sig just det kulturarv som bevarandefolket vill ska uppmärksammas. Som boken noggrant och förtjänstfullt kartlägger har denna motvilja under de senaste 20–30 åren konkurrerats ut av destinationsutveckling, platsmarknadsföring och besöksnäringsspektiv.

Framställningen tar sin teoretiska utgångspunkt i insikten om att det är

vi som är turisterna. Pettersson väver därmed när det är relevant in egna erfarenheter och tankar om de turismpraktiker han deltagit i eller bevittnat. Detta, tillsammans med en ledig och inbjudande språkdräkt, gör *Kulturell turism* till en läsvänlig forskningsöversikt – en genre som ju annars lätt förlorar en allmän sträckläsare i ett myller av namn, boktitlar och forskningsinriktningar.

Som all hänvisning till egna erfarenheter öppnar Petterssons generaliseringar för funderingar kring hur relevanta och allmängiltiga författarens mer personliga iakttagelser är. Även gällande bredare samhällsföreteelser nöjer sig Pettersson ibland med egna antaganden snarare än att leta upp fakta: är det till exempel verkligen så att det ”sannolikt [är] få vuxna individer i Sverige, oavsett samhällsskikt, som aldrig vid något tillfälle turistat via en charterresa” (s. 86)? I en bok av detta slag hade man hellre sett ett svar än en ett allmänt och privat antagande.

Trots vissa svagheter när det kommer till svensk turismstatistik och näringshistoria ger boken en god och resonerande introduktion till forskningsfälten turismstudier och kulturarvsstudier. Dessa sätts i de mer analytiska avsnitten in i ett modernitetsteoretiskt sammanhang. Det är varken lite eller illa för en bok att åstadkomma. Men det är ändå något delvis annat än vad boken förutskickar. Genomgående visar Pettersson sin både breda och djupa beläsenhet inom svensk kulturarvsutveckling, till vilken han nu alltså i och med denna bok lagt en bred överblick över den internationella turismforskningen i allmänhet och dess svenska tillämpning i synnerhet.

Pettersson vänder sig till en målgrupp av ”yrkesverksamma, forskare och studenter på högre utbildningsnivå, inom både turism- som kulturarvsfälten” (s.15). Jag som är och varit både yrkesverksam och forskare inom såväl turism som kulturarv kan framstå som den ideala läsaren. Eller... kanske fungerar boken ännu bättre för dem som tydligare har sin hemhörighet i ett av bokens två ben. Jag försöker läsa den också så och tror att framför allt de turismintresserade finner en fyllig och uppslagsrik presentation av svensk kulturarvsförvaltning i ljuset av de senaste decenniernas utveckling inom kulturarvsforskningen.

Kring den svenska kulturturismen blir anslaget kanske lite väl brett och forskningsfältspresterande för att riktigt nå fram. Den mer encyklopediska funktionen av översikten gör ändå att läsaren via notapparater och bibliografi ges vägar att själv fördjupa de aspekter som i texten får en mer övergripande presentation.

Som alltid går det att komma med mer precisa invändningar kring detaljer: Pettersson utgår från en modell där de miljöer kulturturismen intresserar sig för differentieras i tre epistemologiska nivåer – ”det förflutna” representeras antingen som vetenskapligt prövad ”historia” eller

mer identitetsbyggande ”kulturarv” (s. 204–211). Här saknar jag en ytterligare differentiering mellan ”det förflutna” (som i stort är passerat och onåbart) och de ”spår” detta avsatt och som blir källor till historia eller kulturarvsbruk. Det skulle kunnat tydliggöra vad det är för slags materia det är som såväl kulturarvare som turister söker och därmed tillsammans formar.

Men istället för att anmärka på detaljer vill jag återkomma till Petterssons slutsats. Eftersom turismen bidrar till att definiera och forma kulturarvet behöver de som intresserar sig för kulturarvets betydelse för nationsbyggande, nationalism, modernitet och globalisering ta turismen på större allvar än vad som ofta gjorts och görs. *Kulturell turism* visar både varför och hur.

Klas Grinell

Göteborgs museer och konsthall.

*The Somerville Group
and the re-shaping of anglophone moral philosophy*

Clare Mac Cumhaill and Rachel Wiseman: *Metaphysical animals. How four women brought philosophy back to Life*. London: Chatto & Windus, 2022. 398 p. ISBN 9781784743284, hbk.

Benjamin J. B. Lipscomb: *The women are up to something. How Elizabeth Anscombe, Philippa Foot, Mary Midgley, and Iris Murdoch revolutionized ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2021. 326 p. ISBN 978-0-19-754107-4, hbk.

The historiography of analytic philosophy is an established and expanding genre. That it is nowadays seen as meaningful, even necessary, to engage with the history of a discipline that is often seen, and often sees itself, as trans- or ahistorical is evidenced by the fact that publications regularly appear that deal not only with the canonical giants—such as Dummett’s early work on Frege—that is what Nietzsche would label ‘monumental history’ but also what we, sticking to the Nietzschean terminology, could call both ‘antiquarian’ efforts outlining the situational rootedness of monumental breakthroughs—such as Nicholas Griffins’ work on Russell’s relation to Idealism—and ‘critical’ efforts—such as Niklas Forsberg’s recent work on Austin—seeking to provide novel perspectives on the classics while simultaneously rectifying the myopia of antiquarianism.

That the historiography of analytic philosophy is alive and well is

furthermore evidenced by the emergence of efforts to challenge and rewrite the commonly accepted histories and their adjacent canon by properly attending to thinkers once seen as peripheral. Benjamin Lipscomb's *The Women Are Up To Something. How Elizabeth Anscombe, Philippa Foot, Mary Midgley, and Iris Murdoch Revolutionized Ethics* and Clare Mac Cumhaill's and Rachel Wiseman's *Metaphysical Animals. How Four Women Brought Philosophy Back To Life* are excellent examples of this later tendency that will prove to be indispensable to anyone who takes an interest in the development of anglophone philosophy, or indeed in its future.

These two volumes are impressive, well written, and engaging attempts at detailing, with slightly different *foci* and for slightly different audiences, the story of how a quartet of Oxford educated philosophers—sometimes referred to as ‘the War Time Group’ or ‘The Somerville School’, after their affinity with Somerville College, Oxford—comprising Elizabeth Anscombe, Philippa Foot, Mary Midgley, and Iris Murdoch profoundly influenced twentieth century anglophone philosophy by properly heeding human nature and our tendency to, as Murdoch put it, make pictures of ourselves and then ‘come to resemble the picture’.

It is only recently that these four philosophers have begun to be treated as a group or school of thought. The reason for this, I suspect, is how they tend to figure in undergraduate *curricula* and how we, as a research community, tend to construe the history of twentieth century philosophy, and how we customarily divide the discipline into sub-fields. Anscombe is most famous as one of Wittgenstein's literary executors, for her 1957 monograph *Intention*, a monumental contribution to the philosophy of action, and for her attack on ‘modern moral philosophy’. Foot is most famous for developing a secular form of virtue ethics, as a proponent of non-reductive meta-ethical naturalism, and as the originator of the famous ‘trolley problem’. Midgley, whose most influential writings appear significantly later than the others, is most famous for her 1978 monograph *Beast and Man* which argues for the importance of ethnographic studies of the human animal for ethics, her public row with Richard Dawkins over his 1976 book *The Selfish Gene*, and for her contributions to feminist and animal ethics. Murdoch, if she is recognised as a philosopher—rather than as a novelist—at all is most famous for Simone Weil-inspired Platonic mysticism, for her sustained attack on behaviourism, and for being a prominent member of the so-called ‘literary turn’. While there are common strands that run through all of these efforts—such as a focus on ethics broadly conceived, non-reductivism, and a more or less marked affinity with virtue ethics—these do not fit neatly into customary ways of dividing up the field into *e.g.*, first and second order ethical theory, *etcetera* and the four have thus not been considered as a group until recently.

Metaphysical Animals paint the quartet, I think rightly, as underappreciated forerunners in the re-emergence of metaphysics as something to be taken seriously by academic philosophy once the research community was capable to free itself from the clutches of reductive ordinary language philosophy, Carnapian logical positivism, and Moorean handwaving. The central claim of the book, as I understand it, is that this quartet of philosophers jointly point to a central and important insight: metaphysics can, and to a large extent ought to, be construed as both a critical and constructive enterprise engaged with the world-pictures that we, collectively and privately, construct for ourselves, because no one else is going to do it for us. In a similar manner, Lipscomb's *The Women Are Up To Something* manages to paint a vivid picture of a joint call for a moral philosophy that diagnoses its *Zeitgeist* and anchors its theorising in the human experience in a way that lets us see how much of a continuous and collaborative effort it is. In a striking final chapter Lipscomb lets us know how much the loss of friends, colleagues, and collaborators, inevitable as it is, fundamentally changes our world yet at the same time paves the way for those who come after us to build upon our efforts.

Both works are keen—and I think rightly so—to paint the quartet as engaged in fierce rebellion against outmoded Oxford orthodoxy. Where they differ, and I take this as significant and indicative of their respective *foci*, is in whom they cast in the role of primary antagonist of the drama (not that either work neglects the other figure). Lipscomb, whose focus is more restricted to moral philosophy, casts R. M. Hare in the role and provides a sensitive intellectual portrait that is deeply sympathetic yet critical of the existentialist non-cognitivist lessons, and the adjacent separation of facts and values, Hare draws from his personal experiences as a prisoner of war forced to labour under inhumane conditions on the construction of the Burma-Thailand Railway. Mac Cumhaill and Wiseman, by contrast and to great effect, casts A. J. Ayer in the role of the trivial and shallow yet self-important philosophical male in a way that makes Mr. Ramsay from Virginia Woolf's *To the Lighthouse* seem positively insightful by comparison. Consequently, while Lipscomb paints a thoroughgoing picture of a tightly-knit group of friends who, despite occasional drifting apart, jointly work towards an overhaul of moral philosophy which starts with Foot's deeply felt reaction to the Newsreel images of the holocaust and is bookended by Midgley's comparatively late blossoming into a philosopher of and for the people, Mac Cumhaill and Wiseman treat us to an in-depth study of a much more temporally restricted development structured around Anscombe's campaign to stop Harry S. Truman's honorary Degree at Oxford (on the grounds of his orders to drop the bombs on Hiroshima and Nagasaki) which necessitates the joint

working out of a way forward for a responsible life-world metaphysics with feminist undertones capable of rivalling recent attempts in the same vein by the likes of Sally Haslanger and Amie Thomasson.

Both volumes are impressive in their treatment of their archival sources, especially since their authors are all philosophers rather than historians. An eye towards recent developments in academic philosophy is key to what makes both these volumes seem so urgent. Only trained philosophers with something professionally at stake, aided by able and willing archivists at Somerville College and elsewhere (a quick glance through the acknowledgments should give a hint of the collaborative nature of the efforts that we are here dealing with), could have managed to convey the urgency the source material demands. These works are not only out to give anglophone philosophers a sense of their past but also aim to change the nature of philosophy to come, and I, speaking in a professional capacity, am very grateful for their efforts. Although there are ample technical details of specialist interest to be found in each of these volumes—Lipscomb’s treatment of Murdoch’s analysis of the existentialist *Zeitgeist* and Wiseman’s and Mac Cumhaill’s account of the importance of Mary Glover as a forerunner and their highlighting of the importance of Anscombe’s understanding of Proclus’ commentary on Plato’s *Parmenides* being personal favourites of mine—this is not the primary aim of either book. Rather, we are treated to exquisite accounts of how each member of the gang of four brought their own individual experiences and influences—minutely yet engagingly detailed—into what was to become a sorely needed reinvigorating spark at the centre of anglophone philosophy that still needs to be heeded, preserved, cherished, and expanded upon.

Both works are, apart from dealing with the same group of historical figures, interestingly similar in a number of other ways. Firstly, they are excellent examples of ‘group biographies’ that to a large extent manage to sidestep issues that surround the biography as a historiographical genre; not only is it comparatively easy to identify research questions in these volumes—*i.e.* broadly ‘How did the group respond to the radical evil of the holocaust and the inability to make sense of it by the non-cognitivist orthodox Oxford meta-ethics of the time?’ in the case of Lipscomb, and ‘How did the four develop, each in their own way, a Wittgenstein-inspired notion of metaphysics that is able to properly attend to the human animal as meaning-making through the stories that we tell about ourselves?’ in the case of Mac Cumhaill and Wiseman, respectively—but both volumes also manage to situate their subjects in a richly detailed place and time, and, by attending to each member’s idiosyncrasies and personal influences—I especially enjoyed the rewarding discussions of figures such as Donald McKinnon, Eduard Fraenkel, Mary Glover, and Lotte Labowsky—, side-

step methodological issues such as biographical studies' tendency to paint their subjects as the centre of their own little neatly narratively structured world.

In addition, both volumes are crucially dependent upon personal conversations with Midgley and her openness to the idea of the quartet as a philosophical school. This idea both serve to bring the two narratives together into structured and readable stories but also, equally crucially, potentially opens up for a problematic over-stressing of similarities which in turn isolates the quartet and loses sight of other relevant figures. Where, for instance, is Mary Warnock? While sometimes close affiliate and sometimes more peripheral hang-around Warnock's autobiography *A Memoir. People and Places* is referenced on occasion, more can be done, moving forward, by paying closer attention to e.g., her 1960 volume *Ethics Since 1900* which tells an equally interesting story of the development of anglophone ethics from a vantage point close to the end of the span of *Metaphysical Animals* and mid-way through the time-frame covered by Lipscomb. Connecting Murdoch's studies of Sartre with Warnock's work on existentialism ought to be equally interesting. Further studies outlining how the *Zeitgeist*-analysis championed by the group connects with historical awareness is also a promising future endeavour. Much work thus remains to be done, but these two group biographies still constitute milestones in the process of granting the quartet their rightful place in the philosophical canon.

Frits Gåvertsson

Lund University

The climate of history in a planetary age

Dipesh Chakrabarty: *The climate of history in a planetary age*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 2021. 284 s. ISBN 978-022-673-286-2, hft.

De senaste decennierna har miljöfrågan blivit mer akut i takt med växande vetenskaplig evidens för människans klimatpåverkan kombinerat med den politiska oförmågan att reglera densamma. Ett begrepp som sedan millennieskiftet fått stort genomslag är "antropocen", vilket betecknar att jorden lämnat den stabila geologiska tidsåldern holocen bakom sig och inträtt i en ny mer osäker epok, orsakad av människan irreversibla inverkan på jordsystemet. Denna initialt naturvetenskapliga fråga engagerar numer även humanister, som kommit att debattera hur inträdet i

antropocen påverkar frågor om etik, tid, agens, antropocentrism, samt människans förhållande till och plats i naturen.

En av de mest inflytelserika texterna i sammanhanget är historikern Dipesh Chakrabartys ”The Climare of History: Four Theses”, ursprungligen publicerad i *Critical Inquiry* 2009. Sedan dess har Chakrabarty aktivt deltagit i debatten han initierade och nu har flera av hans texter sammanställts i bokform tillsammans med en introduktion och ett ”Postscript” bestående av en diskussion mellan Chakrabarty och Bruno Latour. Boken innehåller en del omtagningar, men tar upp flera frågor inträdet i antropocen tvingar humanister att konfrontera.

Den huvudsakliga tesen i ”Four Theses” är att historiografi, som den formulerades från Giambattista Vico till R. G. Collingwood, byggt på en dikotomi mellan natur och kultur, och att naturen, i den mån den trängt sig in i historikers narrativ, enbart figurerat som en förgivettagen bakgrund som existerar oberoende från människan och förändras mycket långsamt. Historiker har generellt nedtonat naturliga händelser då dessa saknar den intentionalitet, rationalitet och agens som betraktats som unik för människan och har ansetts driva historien framåt. Visserligen har föregångare som Annales-skolan, miljöhumaniora, och posthumanismen ruckat på dikotomin mellan natur och kultur, men inträdet i antropocen tvingar oss att gå längre och inse att människan blivit en kollektiv geologisk agent förmögen att påverka inte bara globala, utan planetära processer.

Här kommer vi in på ett genomgående tema i boken: förhållandet mellan *det planetära* och *det globala*. Chakrabarty menar att det planetära blivit en kategori av filosofisk och existentiell vidd i och med klimatkrisen, och att tidigare politiska filosofer antingen ignorerat eller likställt det planetära med det globala. I kontrast menar Chakrabarty att det är genom modernitetens förknippade företeelser som global industrialisering, kapitalism och teknikutveckling vi frammanat det planetära. Det vill säga, de klimat- och jordsystem som – till skillnad från det globala – föregick människans existens och sannolikt kommer existera efter oss. Den globala industrialismens och kapitalismens historia kan därför inte längre skrivas separat från planetens historia, eftersom dess effekter har planetära implikationer.

Det globala och det planetära har olika temporaliteter och till skillnad mot det globala, som är en antropocentrisk kategori, decentrerar det planetära människan genom att lyfta fram det faktum att vi enbart kan existera beroende av naturen och andra arter. Den globala och antropocentriska frågan om *hållbarhet* blir därför underordnad den planetära frågan om *beboelighet*. Samtidigt uppmärksammar det planetära oss på det unika i att människan är den enda art som kollektivt har möjlighet att

påverka de planetära jordsystemen, vilket också ger oss ett unikt ansvar.

Etik och rättvisefrågor återkommer boken igenom och Chakrabarty måste givetvis bemöta den vanligt förekommande kritiken att ”antropocen” homogeniserar mänskligheten, när det i själva verket är en liten andel av världens rikaste länder som orsakat de största utsläppen av växthusgaser, vars effekter drabbar världens fattigaste länder mest. Han försvarar ändå sitt bruk av begreppet med att ”antropocen” flyttar fokus från ett människocentrerat till ett planetärt perspektiv, och det är planeten likgiltigt vem som orsakar utsläppen. Det planetära perspektivet tvingar oss att revidera existentiella, etiska och politiska frågor, som inte längre kan innefatta bara människan, utan måste inkludera naturen och andra arter, som också drabbas av klimatförändringarna. Människans möjlighet till ett gott och tryggt liv är beroende av naturen och kopplat till andra levande ting, varför rättvisefrågor numera måste inbegripa även det icke-mänskliga. Den Kantianska distinktionen mellan människans moraliska och biologiska liv är därför ohållbar.

Chakrabarty jämför inträdet i antropocen – oavsett om vi förlägger dess början till kolonialismen, den industriella revolutionen, eller ”den stora accelerationen” – med François Hartogs presentistiska tidsregim, i vilken framtiden kollapsar i nuet. Men antropocens ”planetära tidsregim” tvingar oss inte bara att revidera vår syn på det förflutna och modernitetens historia, utan även vår förväntningshorisont. Dels genom att vi tvingas föreställa oss en framtid utan människan och ett förestående ”planetacid”, dels genom att vi tvingas föreställa oss önskvärda framtider inom vilka alla människor har möjligheten till ett gott liv inom ramarna för planetens gränser. Vårt politiska tänkande måste alltså utvidgas till att involvera jordsystemet och biosfären. Därtill föreslår Chakrabarty att insikten om att allt liv på planeten delar öde i ljuset av den pågående klimatkatastrofen kräver en ny form av ”negativ universalism”. Han tar dock inte entydigt parti för det planetcentrerade perspektivet mot det antropocentriska, utan insisterar på en dialektisk relation mellan dessa.

Antropocen har alltmer börjat likna vårt nya metanarrativ och att väva samman den ”djupa” geologiska historien om det planetära jordsystemet med den evolutionsbiologiska historien om livet och människan som art med den moderna världens historia är en utmaning som prövar gränsen för vår historiska föreställningsförmåga. Exakt hur det ska gå till är oklart, men Chakrabarty hjälper oss en bit på vägen.

Bruno Hammell

Lunds universitet

Odins Imperium

Bernd Røling: *Odins Imperium. Der Rudbeckianismus als Paradigma an den skandinavischen Universitäten (1680–1870)*. Boston Brill, 2020. 1880 s exkl. register. ISBN 978-90-04-42940-6. Inb. 2 band, även online.

Odins Imperium av den tyske latinfilologen Bernd Røling är en granskning av den götiska traditionen i Sverige, alltså av den ursprungligen medeltida föreställningen om Sverige som folkens urhem och kulturens ursprung som under stormaktstiden byggdes ut till en vittförgrenad och mångfasetterad nationell myt. Røling skildrar den i hela dess vidd med alla dess fantasifulla inslag: att ättlingarna av Noas son Japhet efter arkens strandning anlät till Norden och sedan erövrat större delen av Europa; att Platons Atlantis var detsamma som de yverbornes ö, det vill säga Sverige; att det funnits en förkristen astralreligion i midnattssolens Sverige med en treenighet bestående av Oden, Tor och Freja; att svenska språket var äldre än grekiskan och nära besläktat med hebreiskan, och att de gamla götarna varit pionjärer i gruvdrift och sjöfart. Namnet Oden i titeln på Rølings arbete förekom i olika sammanhang i den götiska berättelsen; han var ljusets och solens gud, men också en driftig kung vid tiden för Kristi födelse och huvudperson i den viktiga Ynglingaätten, som man på något sätt försökte länka till senare svenska kungaätter. Stöd för detta och mycket annat hämtades ur nyläsningar av antika texter och studium av de isländska sagorna, som gjordes tillgängliga i tryck. Härtill lades arkeologiska fynd, framför allt runstenarna, vilkas tecken, unika för Norden, ansågs vittna om urspråket som stod hebreiskan nära.

Jämfört med tidigare svensk forskning vidgar Røling perspektivet både geografiskt och i tiden genom att använda ett mycket större källmaterial som inte är begränsat till den svenska lärda gemenskapen och inte bara till den götiska högfloren decennierna runt 1700. Hela Östersjöområdet tas med och inlägg från alla lärosäten i det svenska väldet undersöks liksom mottagandet bland ett stort antal utländska lärde med Leibniz i spetsen. Särskilt uppmärksammas den dansk-norska reaktionen. Danskarna odlade en egen nationalmyt baserad på germanfolket kimbrenna och hade en stark kritiker av den svenska i norrmannen Tormod Torfaeus. Kronologiskt följer Røling yttringarna av den götiska myten genom hela 1700-talet och in i 1800-talet. Vidlyftiga etymologiska jämförelser kunde öppna för oväntade uppvärderingar, givet den svenska patriotismen. Antagandet av den jafetska invandringen till Nordsverige innebar att sannolikt även finnar och samer blivit delaktiga i den götiska kulten och religionen; hade rentav finnarna varit först? Dessutom kunde uppgifter i Bibeln om att somliga judiska stammar blivit förvisade från Israel tyda på att det

funnits judiska inslag i befolkningen i den högan Nord. I början av 1800-talet, då kunskaperna växte om orientaliska språk, spekulerades om likheter mellan skytiska, persiska och hinduspråk och man försökte den vägen etablera ett samband med Jafets ättlingar som fört visdomen inte bara till Sverige. I den nya språkvetenskapliga branschen indologi antogs ett samband mellan Buddha och den nordiska solguden Oden. Det gällde för de romantiskt anstuckna akademikerna på 1800-talet inte så mycket att ge prioritet åt det svenska som att förena det med i det ursprungligt mänskliga.

De kritiska invändningarna skildras likaså grundligt. Runorna visade sig vid närmare betraktande ha ett kristet innehåll och därför inte vara tillkomna tidigare än omkring år 1000; för övrigt var de knappast svenska till sitt ursprung. De isländska sagorna dög inte som historiska källor utan var snarast att betrakta som litterära berättelser. Föreställningen att svenskarna varit bärare och spridare av kultur jävades av att alla ord i svenskan för mer avancerade redskap, husgeråd, maträtter m.m. uppenbarligen var lånord. I språkvetenskapen minskade efterhand entusiasmen för genealogiska samband. Det fanns inget ursprungligt språkligt stamträd; släktskap kunde fastställas bara mellan språken hos folk som haft beröring med varandra och företedde tydliga likheter. Härtill lades runt sekelskiftet 1800 ett nytt sätt att betrakta språket, inte som vittnesbörd om oklara kulturflyttningar i det förflutna, utan som uttryck för det enskilda folkets förvärvade och aktuella karaktär, folksjälen. Teorin, med ursprung hos Herder, lanserades av Henrik Gabriel Porthan med finskan som exempel.

Rolings framställning bygger på en överväldigande mängd sekundärlitteratur och ett jättelikt källmaterial. Förteckningen över källor och litteratur omfattar över 400 sidor, noterna upptar ofta mer än halva textsidan. Alla slags texter har undersökts, många av dem hittade i icke svenska bibliotek och arkiv: föreläsningar, manuskript, brev och tryckta texter. Inte minst har Roling använt sig av de många latinska akademiska dissertationer som ventilerades vid universiteten. Han har funnit hundratals sådana där det götiska temat mer eller mindre framträder; svenska forskare har försummat detta källmaterial. Det stämmer nog. Otvivelaktigt har göticismen spelat en varaktigare roll än vad man i svensk forskning gjort sig medveten om, upptagen som man varit av de progressiva temata som under 1700-talet mestadels avhandlades i svenskspråkigt källmaterial.

Samtidigt är Roling, trots den vidsträckta och djupgående materialgenomgången, försiktig när det gäller hur stort inflytande göticismen hade utanför den lärda världen. Atlanticans ”impact factor” låter sig inte fastställas. Göticismen var en ”universitäre Leitideologie”, alltså en akademisk angelägenhet, till övervägande delen behandlad på latin och på utländska moderna språk. Det är signifikant att Roling – som inte drar sig

för att garnera sina kapitel med citat från helt andra tider och sammanhang – avslutar hela undersökningen med en dikt av Lars Huldén där denne med självvironisk nostalgi begrundar sin tid i Uppsala. Citatet fäster också uppmärksamheten på att det götiska i första hand var en uppsaliensisk och akademisk angelägenhet, inte en stockholmsk och politisk.

Rolings värdering av göticismen är, jämförd med den gängse svenska litet besvärade nedvärderingen av dessa patriotiska excesser, påfallande positiv. Han vill se den som ett *paradigm*, och ett produktivt och dynamiskt sådant. Det hade vissa givna grundantaganden och exempel som styrde kunskapsökandet men också genererade nya frågor och forskningsobjekt. I en för nutiden acceptabel mening var paradigmet fruktbart så till vida att det lyfte fram nya källmaterial och arkeologiska fynd. Många sådana skulle eljest aldrig blivit funna och publicerade – en synpunkt som för övrigt redan Leibniz framförde. Men det götiska paradigmet förmådde också anpassa sig till kritiken, det skedde inte bara med bortförklaringar och reträtter utan också med utvidgningar och omformuleringar av grundantagandena, såsom när götisk invandring postulerades ha ägt rum även till Amerika vilket Rudbeck inte hade med – eller när indologin gav nya möjligheter att hävda ett svenskt samband med ursprunglig religion.

Att göticismen beskrivs som ett paradigm ger en vetenskapsteoretisk förklaring med viss retorisk effekt till dess varaktighet. Men starkare intryck gör Rolings vetenskaps sociologiska argument. Patriotism i förening med stormaktsrollen gav fart och auktoritet åt den nationella myten, och även uppmärksamhet utomlands, även om acceptansen där var ringa, utom i de svenska provinserna runt Östersjön. Under den karolinska tiden gjorde nätverk och lojaliteter runt den karismatiska Rudbeck många professorer försvurna åt göticismen. Det fanns kritiker också i den egna akademiska miljön, men de fann det antagligen inopportunt att framföra sina åsikter, och senare skeptiker var likaså försiktiga. Mer explicita avfallingar längre framt 1700-talet som Johan Ihre, Sven Lagerbring och Henrik Gabriel Porthan kunde enligt Roling mer öppet framföra sina åsikter eftersom de hade blivit etablerade också i den utländska forskarvärlden.

Att en tysk forskare gör en grundligare undersökning av den tidigmoderna svenska nationalmyten än vad någon svensk tidigare gjort är förstas anmärkningsvärt. Roling kullkastar inte den gängse beskrivningen av fenomenet men han modifierar och fördjupar den och sätter in den i det större tyska och europeiska sammanhanget. Forskningskvaliteten är hög: tung empiri, teoretisk utblick, stringens i prosan. Verket bekräftar positiva fördomar om tysk vetenskap. Omfånget är stort, väl i största laget, särskilt om man tar del av verket online, uppdelat på sex filer. Volymer blir inte mindre av att det långa tidsperspektivet kombineras med

ett tematiskt upplägg, vilket gör att samma personer dyker upp i upp i flera kapitel.

Det krigiska svenska självförhålligandets historia är inte ett ämne dagens svenska offentlighet yvs åt. Men vi odlar ju i nutiden en bild av Sverige som humanitär stormakt. Rolings *magnum opus* ger anledning att fundera över likheter mellan den tidigmoderna och den postmoderna svenska nationalstoltheten. Den förra bottnade i en militär kraftutveckling och konstruerade ovanpå den en myt om det förflutna som gav det svenska Norden en universell civilisatorisk roll. Den senare är grundad i samtiden och en upplevd lyckosam samhällsutveckling i fred som alstrat en moralisk självbild med universella anspråk. Gör de skiljaktiga motiveringarna för nationalstoltheten dess yttringar ojämförliga eller finns det en stor-svensk kontinuitet i självuppfattningen?

Bo Lindberg

Göteborgs universitet

Sacred Politics

Hans W. Blom (red.): *Sacred politics, natural law and the law of nations in the 16th-17th centuries*. Leiden: Brill 2022. XII+349 s. ISBN 978-90-04-49583-2 (inb.); (e-bok) 978-90-04-50178-2; ISSN 2589-5966.

Det rör sig inte om ett skrivfel – det skall vara politics, inte politics. Men man kan undra vad ett helgat samhälle skall vara. Kanske är det något som skulle ha uppkommit om ungyrkorörelsens paroll, Sveriges folk – ett Guds folk, hade förverkligats. Bokens titel syftar inte på samhällen som finns eller fanns, utan på vissa teologisk-politiska teorier eller ideal, vilka föresvävade vissa teologer och statstänkare under den tidiga reformationstiden.

Utgivare till denna samling artiklar, vilka har sitt ursprung i konferensföredrag hållna i Olmütz (Olomouc, i Mähren) 2016 är Hans Blom, en holländsk akademiker som bland annat är redaktör för *Grotiana*. Hans inledning ger en översikt av diskussionsläget och en kort presentation av bidragsgivarna.

Den första hälften av boken har som huvudtema hur humanism, naturrätt och kyrkopolitik ingick i dåtidens politiska konflikter. Dessa temata återkommer i den senare hälften, som ägnas Hugo Grotius (1583–1645) och Samuel Pufendorf (1632–1694), de två portalfigurerna till nyare tidens naturrechts- och rättighetsteorier.

Bakgrunden till vad de flesta av artiklarna handlar om är dåtidens starka religiösa meningsbrytningar. Motsatta uppfattningar om predestinations-

läran och om förhållandet mellan kyrka och stat ledde till politisk konflikt och våldsamheter i Nederländerna i början på 1600-talet.

I en innehållsrik artikel redogör Artur Eyffinger för två framstående meningsmotståndare i denna konflikt. Petrus Cunaeus (1586–1638) företrädde en moderat kalvinism, och hans motståndare var den strängare men jämförelsevis tolerante Franciscus Junius (1545–1602), som efter Calvin och Beza var den ledande kalvinisten. En bok han utgav 1593 hade den talande titeln *Le paisible Chrétien* (!). Junius behandlas mer utförligt i ett annat bidrag av Marcus Totzeck. Junius anslöt sig till en ny teologisk-politisk-lingvistisk idéströmning inom vilken ingick ett grundligt studium av hebreiskan. Han var en av dem som ansåg att rättsordningen hos Gamla Testamentets hebréer var föredömlig och borde efterliknas. Cunaeus höll med. Ett av dess många tilltalande drag, menade denne, var att den innehöll regler som hindrade välståndet hos de rika att leda till förtryck av de fattiga.

Eyffingers artikel ger en värdefull inblick i allt detta, och nämner naturligtvis Grotius, en ledande politiker på den förlorande sidan i Nederländerna. Han slapp undan med en fängelsestraff 1619, men lyckades tre år senare fly till Paris, där han skrev sitt epokgörande arbete om krigets och fredens rätt (1625).

I en annan artikel behandlar Eyffinger Grotius' naturrättslära. Denna artikel innehåller en del idéer som är nog så diskutabla. Det påstås att *fides* (löftestrohet, pliktstrohet) är grunden för alla plikter vi åtar oss. Det kan låta som om vi har plikt att hålla våra löften eftersom vi lovat hålla dem.

Det kan vara på sin plats att också nämna annat i denna artikel som inte tycks invändningsfritt men som ofta återkommer i Grotiuslitteraturen.

Grotius skrev att liksom matematikerna ville han ge *allmänna* principer, utan hänvisning på *särskilda* politiska omständigheter. Slarvigt läst tas detta ofta till stöd för påståendet att han använde matematisk eller geometrisk metod. Men hos Grotius finns inte en tillstymmelse till något sådant.

Det påstås, också felaktigt, att Grotius särskiljande av tre olika betydelse av *ius* var något nytt.

Inte heller stämmer det att Grotius ville bekämpa en moralisk skepsis som i politiken sätter egennyttn framför rättrådigheten och som sägs ha företrätts av neo-skeptiker med Montaigne i spetsen. Faktum är att Grotius trots sin enorma beläsenhet inte läste Montaigne och att den ”realpolitiska” synen, som han naturligtvis tog avstånd från, varken är skeptisk eller omfattas av Montaigne.

Ett annat ämne är naturrättslärans eventuella religiösa grund. Även här tycks mig diskussionen—också i ett eljest välskrivet och intressant bidrag av Jiří Chotaš – ej helt tillfredsställande. Frågan är om Grotius ansåg att

en naturrätt utan Gud var möjlig. Vad Grotius faktiskt skriver (men som ofta läses slarvigt) är att vad som anförts i början av företalet till hans *magnum opus* skulle ha en viss giltighet även utan Gud. Vad han åsyftar är vad han där sagt om *alieni abstinentia*, nämligen att kränkning av en person, ett angrepp på dennes liv, kropp, handlingsfrihet med mera, till sin natur är en rättskränkning, även utan en lagstiftande Gud. Detta finns väl förklarat hos Karl Olivecrona, ”The two Levels of Natural Law Thinking”, *Jurisprudence* 1:2 (2010), där det visas hur väsentliga delar av Grotius’ och Pufendorfs naturrättsteorier inte förutsätter någon gudomlig eller mänsklig lagstiftning för tillkomsten av rättigheter och plikter, rättvisa och rättfärdighet. Men de menade inte att teorin i sin helhet klarar sig utan Gud.

En artikel om Suárez skall förbigås med tystnad. Alltför mycket i den är dunkelt sagt: ”...law as a mimetic reality that extrapolates the self-legislation of a rational being”; ”the autofoundation of law also includes a mimetic relationship with the rational being”, med mera.

Men det är ett undantagsfall. De andra artiklarna klarar kvalitetskontrollen. Av utrymmesskal kan bara några få nämnas i korthet. Mats Langballe Jensens skriver om Niels Hemmingsen, Danmarks mest betydande tänkare på 1500-talet. Denne kombinerade en förnuftsbaseerad naturrätt med en teologi påverkad av Melanchthon. Det är väl av historiska skäl (den långa fiendskapen med Danmark) som han är så okänd hos oss. József Simon skriver knappt men klart om två teologer med anknytning till Siebenbürgen, Jacobus Paleologus (1520–1585) och Christian Francken (1552–1610?). Franckens radikala socinianism är märklig—det verkar som om han kom fritänkeriet nära. Stefanie Ertz diskuterar Grotius’ erastianism, och Thomas Behme redovisar Pufendorfs försök att bilägga konflikten mellan de evangeliska (Luther) och de reformerta (Calvin). Ett samförstånd med de påviska var självfallet otänkbart.

Thomas Mautner

Australian National University

Eudamonia

Klas Grinell: *Eudamonia. Om det goda livet i klimatomställningens tid*. Stockholm: Fri tanke, 2021. 222 s. ISBN 978-91-8913-985-5, inb.

Inför en resa slank jag förbi en bokhandel på Centralstationen för att få sällskap genom nattens tågfärd. Lite brydd förklarade expediten att boken jag sökte eventuellt kunde finnas i hyllan med självhjälpplitteratur. ”Du förstår”, sa hon, ”att av någon anledning har det bestämts att filosofi och

psykologi ska stå tillsammans. Men i stort sett är det bara ny självhjälpslitteratur.” Jag hittade inte det jag sökte, men förbryllades över att filosofi reducerats till terapi för samtida problem.

Filosofi som terapi brukar ofta förknippas med den hellenistiska filosofin. Då Atens trygga ramar byttes ut mot det stora Alexandrinska riket fick de filosofiska skolorna i högre grad rollen som riktninggivare för olika levnadskonster. Det goda livet, *eudaimonia*, var för såväl antiken som hellenismens filosofer en fråga om att kultivera sin karaktär, *ethos*, och på så sätt förena tanke, känsla och handling. Idéhistoriska utläggningar av Pierre Hadot, Michel Foucault och Martha Nussbaum har under det senaste halvsekleet inte bara visat på den hellenistiska filosofins protreptiska aspekter, men också hur epikuréer och stoiker fann tillit i litterära verkningssmedel som en oskiljaktig del av det filosofiska arbetet.

Men det utmärkande för Hadot, Foucault och Nussbaum är deras arbete med filosofihistorien där det förflutna förstås i sin historiska kontext samtidigt som att de aktualiserar tidigare tänkare i samtida etisk-politiska samtal. Under det senaste decenniet har vi emellertid sett hur den hellenistiska omsorgen om sig själv blivit en vara bland många andra som lovar bot för den senkapitalistiska storstadsmänniskans smärtsamma förfråmligande från sig själv. Här finns vare sig intresse för filosofi eller historia utan snarare den påtagliga självmotsägelsen som ligger i det mesta av självhjälpslitteratur och som skiljer denna från den protreptiska praktiken: att snabbt få tillgång till något som egentligen fordrar full hängivenhet och vilja att offra egen lycka till fördel för det gemensamt bästa.

Klas Grinells *Eudaimonia. Om det goda livet i klimatomställningens tid* (2021) kan i hög grad ses som en uppgörelse med, och som ett alternativ till, det han beskriver som den samtida självhjälpslitteraturens ”världsfrånvända individualism”: ”Vi har i klimatomställningens tid inte råd med den slags distanserade själar som alltför mycket av livsstils- och självhjälpslitteraturen propagerar för”, skriver Grinell (10). I stället för den konsumtionsvänliga tolkningen av stoicismen introducerar han Aristoteles som vägledande husfilosof i en tid som behöver se om sina vanor och levnadsformer. Att låta människor få blomstra ut från sin egen unika potential handlar här inte om livsstils- eller identitetsmarkörer, snarare riktar det uppmärksamheten mot människors egenvärde som de unika personligheter de är. Satt i klimatomställningens tid inbegriper denna organiska bildningstanke också egenvärdet av naturens mångfald. För Grinell innebär detta en omprövning av den mekanistiska förståelsen av världen som har växt fram sedan 1500-talet där jorden ses som ämne för exploatering och evig tillväxt.

I dialog med Aristoteles lägger Grinell fram en diagnos av klimatomställningens tid och beskriver hur en förändring av rådande levnadsstil

innebär genomgripande omvärderingar och behov av en fördjupad förståelse för demokrati, ekonomi, sexualitet och religion. Det som krävs är inte bara insikten om att människor, djur och natur hör ihop och är beroende av varandra. Grinell betonar också nödvändigheten av att kultivera en känsla av vördnad och måttfullhet som han menar att Aristoteles har gemensamt med traditionella protestantiska och muslimska ideal. I kultiveringen av en gemenskap som strävar efter ett gemensamt goda, spelar ritualer en viktig roll, skriver Grinell. Att han betonar vikten av att fostra en kärlek till det gemensamma och en förmåga att sätta sig in i olika sätt att förstå världen ligger också i linje med hur en aristotelisk idé om känslornas kultivering har aktualiserats genom idéhistorien.

Ändå är det kanske mer relevant att beskriva Aristoteles som en till synes ousinlig källa när det kommer till att tänka på människor som sociala – och därmed politiska varelser med förmåga att leva och handla tillsammans. Och Grinell har även en politisk ambition med boken, där han betonar värdet av en levande agonistisk demokrati. Genom att lyfta fram politiken som ett ansvar för det gemensamma framträder Grinells Aristoteles som en alternativ röst till de individfokuserade självhjälpsböckerna och den apolitiska konsumtionskultur som dessa böcker är en produkt av.

Eudaimonia är ett lovvärt arbete med den tredje uppgiften – akademikers roll i att använda sin röst och sin kunskap i en bredare offentlighet än det som ofta ryms inom universitetens diskursiva koder. Ändå förbryllas jag som läsare över den moralism som Grinell saluför som Aristoteles alternativ till en samtida konsumtionskultur. Ty förväntningarna på Aristoteles som nutida samtalspartner överskrider med råga vad som kan härbergeras utifrån filosofens egna texter. Mest anmärkningsvärt är hur det aristoteliska omdömet mångperspektivism – som kanske är det Grinell vill främja – byts ut med stränga förmaningar av vad som måste göras. Ja, den flitiga bruken av ordet *måste* leder tankarna snarare till pietistiska levnadsråd än till politiskt engagemang.

Att filosofi kategoriseras under psykologi och självhjälpslitteratur kan ses som symptomatisk på hur också tänkandets konst underordnas ett omedelbart konsumtionsvärde. Och kanske är det just bokens självmot-sägande moralism som ändå för fram ett budskap för läsaren av *Eudaimonia*: För att kunna förändras på djupet behövs framför allt förmågan att kunna tänka bortom den lösningsorienterade självhjälpslitteraturens psykologisering av filosofin.

Synne Myrebøe

Wiens universitet

Vad är en kvinna?

Evelina Johansson Wilén & Johanna Sjöstedt (red.): *Vad är en kvinna? Språk, materialitet, situation*. Göteborg: Daidalos, 2021. 252 s. ISBN 978-917-173-629-1, hft.

Genusvetaren Evelina Johansson Wilén och idéhistorikern Johanna Sjöstedt har tagit initiativ till en antologi som behandlar frågan om vad en kvinna är. Avstampet formuleras mot bakgrund av de framsteg som gjorts och det faktum att vi i Sverige firar 100-årsjubileum för allmän och lika rösträtt. Redaktörerna framhåller att det trots framstegen finns mycket kvar att göra och ständigt nya tendenser till backlash att motverka. Ärendet skrivs fram i gränslandet mellan genusteori och feministiska strategier. Flera av bidragen, visar det sig, inkluderar även självbiografiska reflektioner om att positioneras som kvinna vilket skapar en lyckad brygga mellan teoretiska behandlingar av frågan och mer jordnära erfarenheter och förståelser.

Sjöstedt inleder antologin med en diskussion om Simone de Beauvoirs *Det andra könet*. Hon frågar sig vilka möjligheter det finns att identifiera sig själv som kvinna med bibehållen reflexivitet. Det finns enligt henne en spänning mellan teoretiska och vardagliga förståelser av begreppet kvinna. I en teoretisk förståelse ifrågasätts om det överhuvudtaget går att tala om ”kvinnan” givet att hon inte utgör någon homogen grupp och att begreppet är överlastad med patriarkala betydelser. I en vardaglig förståelse är det emellertid självklart att kvinnor finns i världen och lever högst konkreta liv, inte sällan underordnade män.

Utifrån Beauvoir skriver Sjöstedt att kvinnor inte har något annat val än att förstå sig själva som kvinnor, men att en medvetenhet om det temporära, partikulära, kontextbundna öppnar upp för en reflexivitet som är feministiskt produktiv. Sjöstedt avslutar med att ta ställning för poststrukturalismens kritiska potential, det vill säga den teoribildning som varit mest drivande i att dekonstruera kategorin kvinna.

Här gör Lena Gunnarsson en annan värdering. Teoribildningar som poststrukturalism och intersektionalitet menar hon är otillräckliga när det kommer till att närma sig feminismens ödesfrågor: mäns våld mot kvinnor och hotet mot reproduktiva rättigheter. Gunnarsson bedriver en intern kritik och frågar sig varför genusvetenskapen vänder sig ifrån dessa problemområden. Hon förvånas över hur kroppen i Judith Butlers efterföljd kunnat reduceras till en diskurs när så mycket inte är omförhandlingsbart med den. Hur vi än benämner kroppen är det ett faktum att vissa kroppar har livmoder och att dessa kroppar alltid kommer att ha en funktion som kroppar utan livmoder inte har. Hennes kritiskt realistiska

resonemang vetter åt det vardagliga, och det är också så hon avslutar sitt bidrag, att genusvetenskapens distansering från vardagliga förståelser av kön eventuellt inte haft så stor feministisk potential som man hoppats på.

Även Johansson Wiléns bidrag har en kritisk udd mot inneteorier, i det här fallet intersektionalitetsteori. Hon slår ett slag för något som benämns social reproduktionsteori. Teorin har marxistiska förtecken och uppmärksammar att det finns villkor som förenar kvinnor i den globala kapitalistiska ordningen. Kvinnor gör det mesta i hemmet, i den reproduktiva sfären, samtidigt som de trätt ut på en könssegregerad arbetsmarknad där de har de lägst betalda jobben inom områden som liknar den reproduktiva sfären. Det nyliberala tillståndet har enligt Johansson Wilén intensifierat detta dubbelarbete. Kapitlet kopplar frågan om klass till frågan om hudfärg/etnicitet på ett intressant sätt. De kvinnor som kan köpa sig fria från dubbelarbetet låter andra mindre bemedlade kvinnor rycka in för att städa i hemmet och passa barnen, och dessa städande och barnpassande kvinnor är inte sällan rasifierade. Även om intersektionalitetsteori också kan få syn på dessa kopplingar mellan klass och hudfärg/etnicitet menar hon att det är bättre att utgå från social reproduktionsteori med dess tydliga analys av det kapitalistiska systemet och dess verkningar.

Efter dessa teorifokuserade kapitel tar antologin en delvis annan riktning, vilket är välkommet. Naomi Scheman lanserar tanken att frågan om vad en kvinna är inte handlar så mycket om fakta som om erkännande. Det finns enligt henne inget starkt motiv till att ta reda på vad en kvinna är faktamässigt. I stället menar hon att det är intressant att ställa sig frågan vem vi är beredd att erkänna som kvinna. Denna perspektivförskjutning är tankeväckande och utvecklas vidare i Maria Ramnehills och Charlotta Björklinds respektive kapitel. Ramnehill skriver om sina erfarenheter som transperson. Hennes centrala budskap är att en kvinna är en person som blir läst som kvinna. I hennes könstransition har det varit avgörande att uppsnappa vad som läses som kvinnligt för att därigenom omkonstruera sig själv för att passera som och bli kvinna.

Denna personliga erfarenhet finner stöd i Björklinds genomgång av psykoanalysens syn på kön. Kön, skriver Björklind, är enligt psykoanalysen när anatomi och könsidentitet korresponderar, när vi lyckas förlika oss med att vi är det kön vår anatomi berättar om att vi är. Styrkan med hennes bidrag är att det understryker det komplexa sambandet mellan anatomi, samhälle och begär. Betoningen av begär är viktig eftersom den ruckar på kön/genus-dikotomin, kroppen är aldrig en passiv upplevelse av en kropp, det är en aktiv, begärande kropp som har förmågan att utmana både biologiska och kulturella förståelsemodeller av vad kön är. Hon visar här vägen till en feministisk tillämpning av psykoanalysen genom att bekräfta Ramnehills budskap att alla människor har ett behov av att

bli bekräftade som det kön de upplever att de är. Hon inskräper att vi behöver vara medvetna om att alla människor, inte enbart transpersoner, tampas med att få sin upplevda könsidentitet att korrespondera med anatomi, begär och samhälleliga normer. På det sättet är vi alla könsdysforiska.

Beauvoirs tänkande löper som en röd tråd genom antologin, inte minst de bevingade orden att man inte föds till kvinna utan att man blir det. Ramnehills bidrag visar hur radikalt en person kan omstöpa sitt kön. Men transpersoners omstöpfung av sin könstillhörighet blottlägger paradoxalt nog på samma gång hur små medel som ibland krävs för att läsas som kvinna. För det mesta räcker det med en viss typ av kläder och långt hår. Detta bekräftas av Sara Edenheim som uttrycker en road förvåning över hur ytligt könstillhörigheten många gånger förefaller sitta i andras (mäns) ögon. I likhet med Björklind argumenterar hon för att begäret och sexualiteten har en förmåga att utmana dominerande och förtryckande förståelser av vad en kvinna är. Hon problematiserar identitetspolitiska projekt för att lägga för stor vikt vid erkännandet och förhoppningen om en ren frigjord identitet bortom rådande villkor och förutsättningar. Med hjälp av konceptet ”under uppbrott” understryker hon att kvinnor i varje given historisk situation kommer att vara påverkade av det som varit innan.

I inledningen beskriver redaktörerna att ett syfte med antologin är att diskutera vad frågan om vad en kvinna är betyder idag. Här hade jag önskat tydligare slutsatser i förhållande till ordet ”idag”. Beauvoir beskrev ju kvinnan som det andra könet, och det hade varit intressant med en diskussion om i vilken utsträckning så fortfarande är fallet. Det kompakta manssamhälle Beauvoir målade upp har väl förändrats på olika sätt, vilket bör påverka förståelsen av vad en kvinna är och hur kvinnor är positionerade i förhållande till män såväl offentligt som privat. De empiriska exemplen är förvånansvärt ofta daterade i antologin (typexempel: Schemans upplevelse av den amerikanska akademien på 1960-talet). Den fokuserar i huvudsak på konceptuella diskussioner som reviderar och syntetiserar äldre och nutida genusteoretiska formuleringar. Detta gör den i och för sig med den äran.

Daniel Nyström

Umeå universitet

Med tvål, vatten och flit

Johanna Annola, Annelie Drakman & Marie Ulväng (red.): *Med tvål, vatten och flit. Hälsofrämjande renlighet som ideal och praktik ca 1870–1930*. Lund: Nordic Academic Press, 2021. 256 s. ISBN 978-91-88661-97-5.

Att hålla sig ren – att tvätta såväl händerna som kroppen, kläderna och hemmet – är för de flesta av oss en daglig vana. Det är en del av vårt självklara sätt att leva, att vara i världen. Under den senaste tidens pandemi har dessa renlighetsvanor, inte minst handtvättandet, hamnat i blickfånget. Vi har gjorts medvetna om när, var och hur vi tvättar händerna, och inte minst varför. Kopplingen mellan personlig renlighet och hälsa kan idag tyckas helt självklar, den behöver sällan uttryckas eller motiveras.

Under Covid19 har vi dock i vis mån tvingats skärskåda den kopplingen. Vi har lärt oss hur tvål tar kål på viruset, hur länge och noggrant man bör tvätta för att det ska fungera, samt hur vårt handtvättande påverkar inte bara vårt eget hälsotillstånd, utan hela samhällets.

Pandemin har också föranlett en uppsjö historiska studier och reflektioner om allt från krisberedskap och epidemier till samhällelig tillit och frivillighet. Till denna flora vill redaktörerna Johanna Annola, Annelie Drakman och Marie Ulväng med antologin *Med tvål, vatten och flit. Hälsofrämjande renlighet som ideal och praktik ca. 1870–1970* lämna sitt bidrag.

Historien om hur renligheten triumferade över lorten och smutsen under hygienismens guldålder kring det förra sekelskiftet har inte sällan, påpekar redaktörerna i inledningen, berättats med utgångspunkt i vetenskapliga upptäckter och framsteg eller i nationella folkhälso- och sanitetsreformer. Även om äldre tiders förenklade hjälte- och framstegsnarrativ länge ifrågasatts och nyanserats, finns det enligt Annola, Drakman och Ulväng ett ”glapp i forskningen om hur renlighet och hälsa historiskt har kopplats samman på praktisknivå.” (11) Av särskilt intresse för författarna har diskrepansen mellan ideal praktik, eller ”spännvidden mellan vad som föreskrevs och vad som genomfördes och hur historisk förändring har skett genom ständiga förhandlingar” varit. (11)

Dessa utgångspunkter har lett till ett fokus på vad som benämns ”arbetet med att göra renlighet till en sjukdomsförebyggande praktik ’för första gången’, det vill säga under åren 1870–1930.” (12) För att synliggöra detta «arbete» har de medverkande forskarna både sökt sig till nya källmaterial och gjort nya läsningar av redan välkända materialtyper, exempelvis tidskrifter, läkarrapporter och handböcker.

Till det internationella fältet vill antologin bidra med nordisk empiri, och man rör sig enligt redaktörerna på tre olika nivåer: stat och kommun, frivilligorganisationer, samt privata hem och personer.

Det syns – märkligt nog – inte i innehållsförteckningen, men av inledningen framgår att bokens kapitel är grupperade i tre övergripande teman: kroppslig renhet, hem och hushåll, samt ”organisationer, föreningar och möten mellan olika grupper i samhället.” (14) I linje med bokens uttalade fokus, är alltså de klassiska aktörerna stat, myndigheter, forskare och organiserade läkare kraftigt nedtonade.

Inom det första temat studeras framväxten av det svenska skol- och folkbadet 1880–1950 av Karolina Weill. Annelie Drakman undersöker hur svenska läkare under sent 1800-tal övergick från utrökning av rum till tvättande av kroppar med vatten som främsta rengörande praktik. Hon visar hur förändringen hängde samman med att kroppen av läkarna började uppfattas som slutna snarare än porös, vilket gjorde att vatten kunde antas verka utanpå snarare än inuti kroppen. I det tredje kapitlet visar Johanna Annola, genom att studera diskussioner om smuts och renlighet på en finsk fattiggård under det tidiga 1900-talet, hur idéer om renlighet och hygien kunde fungera som resurs för de fattiga i kampen för bättre levnadsvillkor.

Under det andra temat använder Marie Ulväng bland annat bouppteckningar för att kartlägga hur renlighet under 1800-talets andra hälft blev en central uppgift för den moderna husmodern. Särskilt intressant är att renligheten enligt Ulvängs tolkning i första hand anammades som en del av de alltmer välbeställda självägande böndernas identitetsskapande, genom appropriering av redan existerande borgerliga ideal. Ingun Grimstad Klepp lämnar därefter ett bidrag till kökstrasans kulturhistoria, där hon pekar på dess könade och föränderliga användningsområden. Slutligen studerar Josefin Englund kontaktannonser i *Dagens Nyheter* och hur könade ideal rörande huslighet och kroppsvård uttryckts i dessa under perioden 1890–1960.

Det tredje och sista temat inleds med ett kapitel av Minna Harjula, där hon använder föreningen Finlands nationella hälsovårdsförbund för att diskutera vad hon kallar ”hälsoupplysningens kris i Finland i början av 1900-talet”, och uppkomsten av ett större samhälleligt ansvar för medborgarnas vård och hälsa. Inger Lyngdrup Nørgård studerar tre organisationer inriktade på byggnadsvård och -hygien i danska Randers 1935–1965. Hon finner könade skillnader i huruvida organisationerna fokuserar på hur hus är konstruerade eller på hur de ska omhändertas. I Karin Carlssons kapitel är det köket som står i centrum. Modellkök förevisade vid hemutställningar i Gävle 1923 och 1931 analyseras, och Carlsson finner att dessa materialiserade förväntningar och ideal kopplade till renlighet och renlighetspraktiker. I bokens sista kapitel, författat av Hanna Lindberg, Eija Stark och Ann-Catrin Östman, studeras finsk torghandel under det tidiga 1900-talet. Via pressklipp och arkivfoton kartlägger författarna hur

skilda klass- och könsanstrukna föreställningar om smuts, kontamination och renhet möttes och formades vid torgstånden.

Som alltid när det gäller antologier av detta slag, föreligger här avsevärda skillnader kapitlen emellan vad gäller såväl stil som ambition och kvalitet. Det är gott så. Likaledes förväntat är att den i titel och inledning angivna tidsperioden kan töjas och sträckas lite här och var. När dock, som här är fallet, hela fyra av tio bidrag rör sig ett decennium eller mer därutöver, och ett av dessa därtill analyserar en period som helt och hållet ligger utanför den angivna, då hade jag nog som redaktör känt att en ”ca.”-angivelse i titeln inte riktigt räcker till, och i stället skrivit fram en längre period.

Jag vill också lyfta fram att bokens samlande tema, ”hälsofrämjande renlighet” på sina håll endast med möda tycks ha kunnat vaskas fram ur materialet. Precis som när det gäller tidsperiod, stil och annat, är förstas ett visst mått av töjbarhet att vänta även i fråga om ämnet i en sådan här publikation, men det riskerar också titt som tätt att leda till lite väl sökta kopplingar. Om fattigvårdsinspektionens riktlinjer för renlighet på fattiggården i finska Kotka, skriver till exempel Johanna Annola att dessa framför allt syftade till att främja ”ordning och snygghet” snarare än hälsa.

Hon fortsätter sedan: ”Det fanns alltså inga som helst hänvisningar till hälsa. Med hänsyn till att dessa åtgärder i praktiken skapade förutsättningar för bättre hälsa, kan man emellertid konstatera att den dåtida uppfattningen om ordning innefattade även tankar om hygien och hälsa.” (77) Det är förstas inte orimligt att anta att sådana tankar fanns, men givet Annolas egen analys och presentation av sitt källmaterial, så tycks det mig snarare som att hälsa var en bieffekt, därtill något som i första hand förutsätts av historikern själv, snarare än en tanke eller idé som blir synlig i det historiska materialet.

Det finns i boken ytterligare några få liknande exempel på vad vi kanske kan kalla för övertolkningar. Dessa är dock inte tillnärmelsevis så allvarliga att de stör helhetsintrycket och de överskuggas med råge av bokens förtjänster. *Med tvål, vatten och flit* är både angenäm och angelägen läsning, samt därtill ett välkommet och substantiellt idéhistoriskt kunskapsbidrag. Genom att identifiera och analysera idébärande och meningsskapande praktiker i det vardagliga och i samhällslivet på lokal och regional nivå, utgör boken en kulturhistorisk påminnelse, både om att nya idéer – vetenskapliga och andra – inte sprids av sig själva, och om att den sociala och intellektuella kontexten inte allena kan förklara deras uppkomst och eventuella framgångar. För att förstå det behöver vi också förstå hur idéer vävs in i det dagliga livet; hur vi lär oss att tvätta våra kroppar, kläder och hem, och hur vi lär oss att associera det vi gör med god hälsa.

Jonatan Samuelsson
Umeå universitet